

ՎԱԶԳԵՆ Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՀԱՅՈՑ

Գ ի Ր

Մուգ կապույտ լաթակազմ, մեծադիր այս գիրքը, որի ոսկեդրոշմ խորագիրն է **Վազգեն Ա. Հայրապետ Հայոց—Գիրք երրորդ**, պատիվն ունեցաւ անձամբ նվեր ստանալու Վեհափառի ձեռքից երկու օր առաջ՝ այն հիշարժան երեկոյին, երբ ինձ էլ բախտ էր վիճակվել լինելու գրողների մի խմբի մէջ, որ կաթողիկոսի հրավերով եկել էր Վեհարան՝ ընդունելության:

Այդ երեկոն «հիշարժան» եմ կոչում նախ այն պատճառով, որ Էջմիածնի կաթողիկոսական 1700-ամյա գահին նստած մերօրյա Հայրապետի հրավեր-ընդունելությունը, պատմականության խորունկ զգացումն ունեցող մարդու համար, մանավանդ հայ մարդու, անկախ կրոնի հանդէպ իր կեցվածքից և քաղաքական ու փիլիսոփայական համոզմունքներից, ինքնին արդէն հիշարժան երևոյթ է՝ Վեհարանի շէմից իսկ պատմա-մշակութային և ազգային-հայրենասիրական ապրումներ հարուցող. ապրումներ, որոնք միշտ հարազատ են մարդկային հոգուն և թանկ:

Բայց կար նաև մի հատուկ հանգամանք, որով այդ երեկոն ավելի քան հիշարժան դարձաւ: Մի իրադարձություն կատարվեց այդ երեկո: Մի գեղեցիկ իրադարձություն, այսպէս ասած՝ գեղարվեստական լիցք ունեցող նշանակալից մի դէպք. այն դէպքերից, որոնք անցնելիորեն տպավորվում են հիշողության մէջ ու հետզհետեւ, ժամանակի ընթացքում, հոգեկան իրողության ուժն ստանալով, մարդու ներաշխարհից ճառագայթում են իրենց խտացած իմաստի լույսը և թրծում, ամրացնում հոգին, առանց որ մարդ նույնիսկ գիտակցի դրան:

Այս հատուկ հանգամանքն արդէն կապված էր ոչ թէ սոսկ գահակալ կաթողիկոսի, այլ բուն իսկ Վազգեն Ա. Հայրապետի՝ Նրա անձնավորության, Նրա գործունեության հետ: Մենք տեսանք մի վեհիմաստ ստեղծագործություն, որ ծնունդ է առել Վեհափառի մտահղացմամբ և ի կատար ածվել

Նրա ուղեցույց հսկողությամբ: Այստեղ «լուսանաճան» բառն են արտասանում շրթներս, առանց ճոռոտ լինելու մտահոգության, որովհետև իրոք լուսանաճան է այդ ստեղծագործությունը՝ թե՛ իր նյութերն են բովանդակությամբ, թե՛ իր գեղարվեստական կատարումով և թե՛ մանավանդ իր բարոյական իմաստով ու խորհուրդով:

Անակնկալ էր հրավիրյալներին համար:

Զգում էինք, որ Վեհափառը մի հատուկ ամիսով պետք է հրավիրած լինի: Ընդարձակ, բարեզարդ, խաղաղալեռ ընդունարանում, ջահի մեղմ լույսի տակ, Վեհափառի դիմաց երկար ու կանաչ սեղանի շուրջ նստած, Նրա գահակալության վերջերս տոնված քսանամյակը շնորհավորելուց հետո գրուցելով Նրա հետ հավուր պատշաճի նյութերի մասին, որոնք հայրենական ու մշակութային հարցերի շուրջ էին պետություն անկաշկանդորեն, արժանալիք ու ջերմ մթնոլորտում, լցված էինք սպասողական մի տրամադրությամբ, որ բնականաբար աճում էր ու, չգիտես ինչու, գուցե Վեհափառի զվարթ դեմքից ճառագայթող ներքին խաղաղ գոհունակության շնորհիվ, խոստումնալից էր թվում: Ու երբ, վերջապես, տարիներ առաջ Պոլիս կատարած Իր հայրապետական այցելությունից մի քանի հուզիչ դրվագներ պատմելուց հետո, Նա մեզ առաջարկեց երկրորդ հարկ բարձրանալ՝ «մի բան» ցույց տալու համար, թաքուն ապաստմը արտահայտությունն գտալ հետաքրքրված, ժպտուն մի աշխուժությամբ: Նա համեստորեն «մի բան» ասաց, բայց բնական է, որ մի **կարևոր** բան տեսնելու նախազգացումը համակեց բոլորին:

Այս նոր, շքեղ Վեհարանի երկրորդ հարկը վերջին տարիներին դարձել է հոգևոր-մշակութային գանձերի պատկառելի թանգարան:

Լայն, կարմրագորգ սանդուղքով բարձրանալուց հետո, նախ կանգ ես ստնում մի հրաշալիքի առջև, որ վարդագույն մարմարե պատվանդանի վրա հատնում է դիմացո. քարեղեն մի տեսիլք՝ հպարտ, ամրակուռ և միաժամանակ արտակարգորեն նրբին: Մոմիկ վարդապետի քանդակած նշանավոր խաչքարն է դա՝ այդ բնիկ հայկական արվեստի գլուխ-գործոցներից մեկը, ստեղծված 1308-ին, որ Նորավանքից քերվել ու կանգնեցվել է այստեղ, գտնելով իր արժանի և հավերժական պատվանդանը: Եվ այդ պատվանդանի վրայից նա դիմավորում է այստեղ բարձրացող բազում ու բազում հայորդիներին ու օտար հյուրերին՝ բոլորի աչքին պարզելով միասնությունն իր այդ երեք հանդիսությունների, որոնք խորհրդանշական են թվում. հպարտություն, ամբողջություն, նրբություն:

Այնուհետև, մի քանի հաջորդական դահլիճներում, ցուցադրված են բազմաթիվ սրբապատկերներ ու կերպարվեստի այլ գործեր՝ առավելապես հոգևոր բովանդակությամբ. մեծ մասամբ գեղանկարչական երկեր են՝ հին և նոր, հայկական, ռուսական, արևմտաեվրոպական: Անցյալ և ժամանակակից, հայրենիքում և արտասահմանում ապրող հայ նկարիչների նվիրատվություններից բացի, որոնց մեջ քիչ չեն արժեքավոր գործերը, կան նաև այնպիսի կտավներ, որոնք վերջին տարիներին այստեղ են քերվել տարբեր եկեղեցիներից: Մայր Աթոռի նկարչական արվեստանոցում մաքրված, վերանորոգված և իրենց վերջին ապահով հանգրվանը գտած այս գունանկարները, անտարակույս, հայ մշակույթի իսկական արժեքներ են, անարատ ներշնչումով և միամիտ վարպետությամբ կատարված արտահայտիչ ստեղծագործություններ: Եկեղեցիներում հայտնաբերված և, ճիշտն ասելով, հետագա անստույգ ճակատագրից փրկված այդ արժեքների մեջ կա նաև եվ-

րոպական վերածննդի շրջանին պատկանող մի անհայտ նկարչի կտավ՝ այդ ժամանակների համար ընթացիկ սյուժեով. Հիսուսի մարմինը խաչից իջեցված...

Մեզանից շատերի, գուցե և բոլորի համար նորություն էր այս նորաստեղծ թանգարանը. և հատուկ հետաքրքրությամբ կանգ էինք առնում հայկական հին արվեստի մի քանի ինքնատիպ նմուշների առաջ, որոնց հնության շունչը, գեղարվեստական արժեքի հետ միասին, մեր մեջ հարուցում էր այն պատկառանքը, որ միշտ զգում է մարդկային հոգին իր նախնիների ոգեկան ներկայությունը թելադրող այդ վկայությունների առջև: Ու վերջապես տեսանք այն «մի քան»-ը, մեր օրերին և այս հարկի տակ ստեղծված այն գործը, որի առաջ, անկասկած, նույնպիսի պատկառանքով կանգ են առնելու հետագա սերունդները, որոնց համար մենք դարձած կլինենք նախնիներ:

Դահլիճներից մեկում վեհափառը մեզ հրավիրեց մի կապույտ վարագույրի առջև, 16-րդ դարի գործ, սպիտակ, ոճավորված պատկերներով զարդարված: Մի երիտասարդ սքեմավոր սարկավագ բարձրացրեց վարագույրը, բացվեց պատի մեջ տեղադրված մի անխորտակելի ամրապահարան, որի մեջ էնկտրական անտեսանելի լամպեր վառվեցին, և շողշողաց... լուսանաճանց Այբուբենը հայոց՝ ոսկեհուռ տառերով:

Մի քանի վայրկյան լուռ էին մեր շրթները, և հայացքները՝ հմայված: Հետո տասնմեկ գույզ ձեռքերի ծափահարությունը հնչեց դահլիճում, արձագանքելով վեհարանի լուռ, խորհրդավոր կամարների տակ:

Ձեռքերս գրեթե մեքենաբար ծափ էին տալիս, մինչ ներսից, ասես մանկությանն խորքերից, մի տաք ու սարսուղանող ալիք բարձրացավ ու մի պահ մշուշեց աչքերս. և այդ մշուշի մեջ ծփում էին իմ հեռավոր այրբենարանի խոշոր Այբը, պատանեկությանն օրերի «Ով մեծասքանչ»-ը Թարգմանչաց տոնի իր հանդիսավոր ու սրտահույզ մեղեդիով, երկաթագիր արձանագրության մի պատառիկ վանքերի հնաբույր պատերից, մագաղաթյա ձեռագիր մի էջ մանրանկար նախազարդ խորանով, իմ անվան հարազատ մեծատառ Կենը՝ ինքնությանն խորհրդանիշն արևի տակ,— և այս բոլորը պսպրում էին, ընդելուզվում իրար, թավալվում միգամածի նման, մինչև որ աչքերիս մշուշը պարզվեց ու թանկագին հիշատակների այդ միգամածից կարծես վերստին գոյացավ այս ոսկեգիր Այբուբենը:

Օհիքսե մեծադիր տախտակի վրա, վերևից ներքև չորս շարքով, նախաստեղծ երեսունմեկ տառերը Ա-ից մինչև Ք, յուրաքանչյուրը խոշոր ու ոսկեձուլլ, բնիկ հայկական նախաձևերով նրբորեն զարդաքանդակված, գույնըզգույն թանկագին քարերով դրվագազարդված: Եվ ամեն մի տառ մի անհատականություն կարծես, իր ուրույն բնավորությամբ, իր կենդանի արտահայտությամբ. և ամեն մի տառ մի խորհրդանիշ՝ ապրումների և խորհուրդների, որոնցով մեր երևակայությունը դեռ մանկության օրերից օժտում է բոլոր տառերը, երբ դրանց շնորհիվ, քալլ առ քալլ, աշխարհաճանաչման հրաշքը դառնում է ոգեկան իրականություն, անուն են ստանում իրերն ու զգացողությունները, հույզերն ու գաղափարները, իրար են կապվում ժամանակներն ու տարածությունները, անտեսանելին դառնում է տեսանելի, անծանոթը դառնում է ծանոթ, անհուն աշխարհը դառնում է անհուն ներաշխարհ:

Մի պահ թվաց, թե Մաշտոցի հաճախեղ տեսիլքն է բուն իսկ՝ անաչքիս առաջ:

Լուսաճաճանշ տեսիլքը:

Հայացքս դարձավ Վեհափառին: Իր սև սքեմով ու գլխաբաց, կաթողիկոսական պանակեն կրծքին, Նա նույնպես ոսկեգիր Այբուբենին էր նայում՝ Իրեն հատուկ ուղիղ, պարթև կեցվածքով կանգնած, գլուխը մի թեթև առաջ ու կողմնակի հակած: Խոհական աչքերի մեջ մի մեղմ ժպիտ կար, արդար գոհունակության ժպիտը ստեղծագործ հոգու, որ վսեմ ու զուսպ, մի քիչ էլ թախծոտ բերկրանքով ընդունում է իր կատարած գործի արժանի գնահատությունը:

«Մեր սերնդի համար հարազատ դարձավ այս հայրապետական դեմքը,—անցավ մտքովս:—Հարազատ դարձավ Վեհափառի խորապես հայրենասիրական ոգով ու գործերով, Նրա անմնացորդ նվիրումով»: Պատմությունը պիտի հիշի ու արժեքավորի այդ ոգին ու գործերը, իսկ մենք կենդանի վկաներն ենք այժմ: Մեզ համար առօրյա են այդ գործերը, իսկ առօրյան կարճատես է, դժվար է նկատում որևէ գործի ամբողջական տարողությունն ու արժեքը: Բայց սիրտը միշտ էլ, առօրյա տարակույսների և նախապաշարմունքների խորքում, կամաց-կամաց կուտակում է մոռացվող տպավորությունները, պահպանում դրանք հիշատակների իր թաքուն, նվիրական զանձարանում, և մի օր էլ հանկարծ ճշմարտության զգացումն է ճառագայթում այդ զանձարանից: Սիրտը բնագործին խորատես է ու ճշմարտատես: Եվ սիրտը, առանց մեր կամքի ու գիտակցության կարծիքը հարցնելու, հաճախ նույնիսկ հակառակ մեր տարակույսներին, սխալանքներին ու աշատությանը, բնագործին համակրում է մեծագործ մարդուն, ապա և հարգում ու սիրում է նրան, ճիշտ այնպես, ինչպես հակակրում է անբանին կամ չարագործին և խորշում նրանից:

Մեր սիրտը վաղուց արդեն հարգում ու սիրում է Վազգեն Ա Հայրապետին: Մեր սերնդի աչքի առաջ սպիտակեցին այս կարճ ու բարեձև մորուքը և ալեգանգուր մազերը: Այս լայն ու բարձր ճակատին դրոշմված է իմաստություն և խիզախություն. գործունյա իմաստություն և հանգիստ խիզախություն: Եվ հակառակ տարիքին, ոգու և մարմնի առողջության վարդագույնն է շողում այս դեմքից...

Այբ, Բեն, Գիմ, Դա, Եշ, Զա... Նայում էի տառ առ տառ, ըմբռնելով ամեն մի տառի ոսկեշող, ադամանդազարդ գեղեցկությունը: Տասնվեց դար առաջ, հենց այս վայրում, այս Մայր տաճարի կողքին, Վաղարշապատ մայրաքաղաքի սրտում, մի ուրիշ պալատի մեջ, գուցե այսպես ահա դիտում էին նորաստեղծ երկաթագիր Այբուբենը, ու այսպիսի մի դահլիճում հնչում էր ներշնչյալ ու գործնական ձայնը Մեծն Մաշտոցի, ու ներկա էին Սահակ Հայրապետն ու Վռամշապուհ թագավորը, և իշխաններ, դպիրներ, զորականներ: Հայոց պատմության կես ճանապարհին մի նոր ու մեծ սկիզբ էր դա, սկիզբը հայ դպրության. և «սկիզբն դպրութեանս հայոց եղև սկիզբն մեծի գիտութեան և անպայման ուրախութեան»: Եվ այդ «անպայման ուրախությունը» մեզ էլ համակել է այսօր, բոլորիս սրտերն ու մտքերը միացրել նույն ապրումի մեջ, ուր ներկա են նաև **նրանք՝** այո՛, այստեղ, այս պահիս, մեզ հետ: Թվում է՝ նրանք գիտեին, կանխագուշակում էին, որ տասնվեց դար հետո, այս նույն սրբազան հողի վրա, այս Վեհաբանում, որպես ոսկեգիր Այբուբեն շողշողալու է այս մեր Սրբություն սրբոցը՝ երեսունվեց տառերով կառուցված աննյութական ու անխորտակելի Տաճարը հայ ժողովրդի. այն հավերժական Տաճարը, որ մեր ազգային գիտակցության ծննդավայրն է ու ապաստանը, մեր մշակույթի աղոթատեղին ու հանդիսավայրը, մեր ինքնության ձևն ու

բովանդակությունը ճարտարապետյալ, և որ մնալով միակն ու անփոխարինելի՝ վերստին ու վերստին կառուցվել է միշտ և կառուցվելու է ամեն մի հայ մանուկի հոգում—անպայման ուրախությամբ:

«Սրբությունը սրբոցը չի կարող թանգարանային մոտ լինել, առօրյա դիտման առարկա,—անցավ մտքովս:—Նվիրական խորհուրդին պետք է մոտենալ ծեսով, հանդիսավորության զգացումով, և նա պետք է մի պահ երևա հայտնության մեան ու փակվի դարձյալ վարագույրի ետև»:

Երբ մի ժամ հետո դուրս եկանք Վեհարանից, հրաժեշտի պահին նվեր ստանալով Վեհափառի այս գիրքը, դեկտեմբերի մեղմ, անձյուն, լուսնկա գիշեր էր, լուռ ու խորհրդավոր. և հանկարծ տեսիլքի մեան թվաց Մայր տաճարի ուրվատվերը՝ արծաթավուն երկնքի վրա հստակ գծագրված իր սրածայր կաթողիկեներով, որոնցից մեկի կատարին կարծես կանգնել էր լուսինը՝ կլոր, սպիտակ: Մի րոպե հայացքս չկարողացա կտրել այդ պատկերից. դարերի վկան, ուրիշ աշխարհների հետ հոգիդ կապող, ու միաժամանակ կենդանի իրականություն. քարեղեն շոշափելի կառուցվածք և ոգեղեն խորհուրդների մարմնացում. դեռ մանկությունից մտքումդ տպավորված հարազատ կերպարանք, որի առաջ ամեն անգամ կանգնում ես խորհրդավորության զգացումով, մի տեսակ զարմացած ներքուստ, ասես ժամանակների խորքում թաղված մի գաղտնիք կուսեղու խոռվքով:

Այդ րոպեին մտքումս պատկերացավ այն պատավ կինը, որի մասին Վեհափառը պատմել էր զուսպ հուզմունքով, երբ դեռ կանգնել էինք ոսկեգիր Այբուբենի առաջ: Մեկը հարց տվեց, թե ի՞նչ միջոցներով է ստեղծվել այս ոսկեծույլ թանկարժեք գործը: Վեհափառը պատասխանեց՝ տարիների ընթացքում խնայված ու պահպանված նվիրատվություններով: Եվ բերեց այդ կնոջ օրինակը: Վերջերս արտասահմանից հայրենադարձած՝ նա ուխտի է գալիս Էջմիածին, ունկնդրություն խնդրում կաթողիկոսից: Փոքրամարմին, ազագուն, սևազգեստ՝ կոտորածի և տարագրության ճամփաներին վշտից ու զրկանքներից մաշված, նա տասնամյակներ շարունակ, մեր բոլոր մայրերի ու մեծ մայրիկների մեան, պահել-պահպանել է իր հույսն ու հավատքը և այս ուխտը կատարելու երազանքը փայփայել: Վեհափառի Աջը համբուրելուց և օրհնությունն ստանալուց հետո, նա իր ծոցի խորքերից հանում է մի փոքրիկ հնամաշ փայտե, և բաց անելով ծալքերը իր մոմե մատներով՝ մի ոսկյա իր է ընծայաբերում: Պարզվում է՝ դեռ եղեռնի օրերից,—իր երիտասարդության՝ օրերից,—նա իր ծոցում պահել է դա սրբությամբ, հուռությամբ մեան, ամենածանր զրկանքի օրերին անգամ չի փորձվել ծախսել այդ իր փոքրիկ հարստությունը, որովհետև «ուխտած էի, Վեհափառ Տեր, ուխտս ի կատար»:

Ուրեմն՝ ժողովրդի ուխտամատուց լումաներով է ձուլված Վեհափառի տեսական այս մտահղացումը, և կատարված է դարձյալ ժողովրդի մարդու՝ ոսկերիչ վարպետ Ժիրայրի հավատավոր, շնորհալի ձեռքերով, ճարտարապետ Բաղդիկ Արզումանյանի նախագծով:

Մ Ա Տ Յ Ա Ն

Մուգ կապույտ լաթակազմ, մեծադիր այս գիրքն ահա բաց է հիմա սեղանին լամպի տակ, երեկոյան այս ժամին: Հայրապետի գահակալության քսանամյակին նվիրված այս մատյանում մեծ ու փոքր հատընտիր հատված-

ներ են ամփոփված Վեհափառի կոնդակներից, քարոզներից, ճառերից, ելույթներից, ճամակներից, ինչպես նաև այն գրքույկներից ու հոդվածներից, որոնք Նա հրատարակել է դեռ վաղուց, երբ աշխարհական էր՝ լուսամիտ ազգային-հասարակական գործիչ ու հրապարակագիր, խոհուն մտավորական ու մանկավարժ, և այնուհետև վարդապետ ու եպիսկոպոս՝ Ռումինայի հայոց առաջնորդ:

Գիրքն սկսեցի կարդալ անցյալ գիշեր, Էջմիածնից վերադառնալուց հետո, և իսկույն գրավեց ինձ, առաջին իսկ էջերից: Թվում էր՝ Վեհափառի կենդանի ձայնն է հնչում շարունակ ականջներիս մեջ, իսկ մտքումս կանգնած էր ոսկեգիր Այբուրեանին ճալող Նրա դեմքը՝ իր առողջ վարդագույնով, ճակատը՝ բարձր, և աչքերը՝ խոհաժպիտ: Եվ ընթերցման այս երկու օրերի ընթացքում, մինչև վերջին էջը, գրքի գրավչությունը չթուլացավ: Ընդհակառակը. ամեն ու խորացավ: Ինչո՞ւ: Որովհետև, ինչպես ամեն մի լավ գիրք, այս մեկն էլ իր ուրույն ու հմայիչ աշխարհն ունի, և մտնելով այդ աշխարհը՝ ակամա ու սիրով հանձնվում ես նրա մթնոլորտին: Այսինքն՝ գիրքը հուզում է սիրտդ ու միտքդ, թանկագին ապրումներ է տալիս, մղում է լուրջ խորհրդաժողովուրդների, գոհացնում է գեղագիտական զգացումդ, մի խոսքով՝ հարըստացնում է հոգիդ, որովհետև հաղորդվում ես մի ուժեղ ու մեծ անհատականության ներաշխարհին, ուր հարահույժ մի կշռությամբ, ամուր առանցքի շուրջ և անխախտ ծիրերով թավալվում են ու կերպարանք ստանում գաղափարներ ու հույզեր, որոնք հարազատ են քեզ իրենց խոր մարդկայնությանը, իրենց ազգային (հայկական) աշխարհագրափոխության շնչով ու գույներով:

Այո, ճիշտ է, այստեղ մեծ մասամբ պաշտոնական բնույթի և այն էլ խիստ յուրահատուկ (կրոնական ու կանոնական) նյութեր են իրենց տարագրով՝ կոնդակներ, քարոզներ, ճառեր, կաթողիկոսական բարձր Աթոռից գրված ճամակներ: Բայց խնդիրն էլ հենց այն է, որ եթե նման դեպքերում պաշտոնական տարազն առհասարակ իր դիմագրկող կնիքն է դնում բովանդակության ու ձևի վրա, այստեղ, ընդհակառակը, անհատականությունը իրեն է ենթարկել տարազը բնականորեն, առանց բռնագրոսիկ ճիգի և միտման, մնալով իր կաթողիկոսական բարձր հանգամանքի պատշաճության ու պարտադրանքների շրջանակում, բայց արտահայտելով իր ներաշխարհը, իր բովանդակությամբ ու ձևով, որովհետև դա ստեղծագործ, տաղանդավոր անհատականություն է և իդեալ ունի: Գրականության պատմության մեջ հազվադեպ չեն նման օրինակները, երբ ստեղծագործ անհատականությունը կյանք է ներշնչում այդպիսի կանոնական տարազներին: Հիշենք տասնյութերորդ դարի եպիսկոպոս Բույուեին, որի քարոզներն ու դամբանական խոսքերը ակնառու տեղ գրավեցին ֆրանսիական գրականության մեջ: Կամ հին ռուսական գրականության դասականներից՝ ավագերեց Ավվակումին: Եվ կամ մեր Ներսես Լամբրոնացուն, որին «նոր Կիկերոն» կոչեցին ժամանակակիցները:

Վազգեն Ա Վեհափառը հոգևորական արվեստի վարպետ է. առանց այդ հին արվեստի դասական կանոններին խստորեն հետևելու, Նա ինքնուրույն կառուցումներ է անում, անսալով իր սեփական ներշնչման թելադրանքներին, բայց և իր մտքի աչալուրջ կարգապահությանը ենթարկելով դրանք, ինչպես նաև ազատորեն օգտագործելով իր արտահայտչական միջոցները, բայց միշտ չափն ու կշիռը պահպանելով՝ հանուն մտքի հստակության ու ձևի գույքի գեղեցկության:

Նրա լեզուն ճոխ է և ճկուն, հարուստ է կշռությամբ և բարձր ոճի պատկերավոր արտահայտություններով, հաճախ զարմանալիորեն զուգակցում է ումանտիկ հուզականությունը դասական ջինջ մաքրության հետ. և իր բոլոր շքեղություններով հանդերձ, երբեք ճոռոմ չէ այդ լեզուն, այլ միշտ մնում է մտքի գործիք՝ ոգի և իմաստ մարմնավորող:

Մկուն է նաև ոճը, որ խորքում միշտ լինելով հոետորական-հրապարակախոսական՝ երբեմն նկատելիորեն տարբերակվում է ըստ, այսպես ասած, ժանրի և նպատակադրման. կոնդակներում ավելի հանդիսավոր է, հորդորական և վեմաշունչ. ճառերում ու ելույթներում ավելի տիրապետում են աշխույժ, մի տեսակ ներքուստ դիալոգային շեշտերը, որով հոետորի խոսքը թողնում է իր լսարանի հետ երկխոսության մեջ լինելու տպավորություն. մամակների ոճը ավելի գործնական է ու անմիջական, մուլցիսկ գիտականորեն ճշգրիտ, երբ վերլուծում է կարևոր հարցեր ու իր տեսակետը հայտնում. իսկ քարոզներում ավելի բաբախում է հուզական շունչը, և մտքերն ու զգացումները հաճախ զգեստավորվում են այնպիսի ոճով, որի արտահայտչական ուժը մոտենում է գեղարվեստականի, մուլցիսկ բանաստեղծականի:

Բայց բոլոր դեպքերում վեհափառի խոսքը լուսավորված է մտքի հրատակալուստ պայծառությամբ, ջերմացած է սրտի անկեղծ ներշնչումով, ամրապնդված՝ է իր բարոյա-գաղափարական ու հայրենասիրական կեցվածքի շրջանկալու ու իրատես կայունությամբ: Նրա լուսամիտ դատումները շաղախված են անկեղծ ու ազնիվ ապրումով, որի խորքում զգացվում է խորունկ մտորումների կշիռը՝ տարակուսանքի և ճշմարտության նժարներով, մեծ պատասխանատվության զգացման ու խղճի անկաշառ հայացքի տակ. մի բան, որ հենց ստեղծագործ անհատականությանն է հատուկ: Եվ դատումի ու ապրումի այդ միաձուլումն է անշուշտ, որ գրքի գրավիչ աշխարհն է ստեղծում՝ հեղինակային ամբողջականության ինքնուրույն դրոշմը դնելով յուրաքանչյուր տողի, յուրաքանչյուր հատվածի և ամբողջ գրքի վրա:

Այս ստեղծագործ անհատականության լայն մտահորիզոնը, եռանդուն ու բազմաշան Հայրապետի գործունեության լայն շրջանակի հետ, գիրքը դարձրել է նաև բովանդակությամբ հարուստ ու բազմակողմանի: Ավելի ճիշտ՝ բովանդակության բազմակողմանի հարստությունը հենց այդ մտահորիզոնի և գործունեության լայն ընդգրկումներն է արտացոլում: Վեհափառի մտածողությունը հակված է ավելի հորիզոնական, տարածական, այսպես ասած էպիկական ընդգրկման: Նա ձգտում է հարցերը դիտել տարբեր կողմերից և վերլուծել ոչ այնքան տեսական-հայեցողական, որքան գործնական-կիրառական տեսանկյունով, բարոյական և նյութական իրագործումների հասնելու մղումով:

Նրա մտածողության առարկա եղող հարցերը կարելի է բաժանել երեք ոլորտների, որոնք թեև սերտորեն առնչված են իրար հետ, բայց նաև որոշակիորեն զատորոշվում են իրենց բնույթով. և համապատասխանորեն՝ նրա գործունեության մեջ էլ կարելի է զատորոշել իրար հետ սերտորեն առնչված երեք ասպարեզ:

Առաջինը, բնականաբար, կրոնական-աստվածաբանականն է:

Որպես աշխարհական, այսպես ասած՝ «դրսի» մարդ, որ հեռու է աստվածաբանական խնդիրներից, ես ինձ, անշուշտ, ի վիճակի և իրավասու չեմ համարում որևէ դատում անելու Հայրապետի մտածողության ու գործունեության այս ոլորտի վերաբերյալ: Բայց որպես ընթերցող, որ սիրում է կարդալ ու մտածել հասարակական-փիլիսոփայական հարցերի մասին և ի մասնավոր-

րի հետաքրքրվում է կրոնի փիլիսոփայությամբ, հարկ եմ համարում արուահայտել իմ տպավորությունն այս գրքի որոշ հատվածներից:

Նկատելի է, որ Վեհափառը, լինելով բարձր իմացականության տեր հոգևորական և պայծառամիտ ու իրատես անձնավորություն, ոչ միայն տուրք չի տալիս այսպես կոչված «բյուզանդական» դոգմատիկ, սխոլաստիկ մտայնությանն ու վեճերին, այլև գիտակցորեն կոչ է անում խուսափել դրանցից՝ այդպիսի մտայնությունը համարելով մեր դարում ծանախակալիչ ու վնասակար: Նա տեսնում է կրոնական գիտակցության տագնապը այսօրվա աշխարհում և, որպես հնագույն եկեղեցվո Հայրապետ, բնական է, մտահոգվում է դրանով: Սակայն լինի էկումենիկ շարժման քեմերից, լինի հայ և օտար բարձրաստիճան կղերականներին ուղղած Իր նամակներում և խոսքերում, Նա համարձակորեն և աներկբայորեն հայտարարում է Իր տեսակետը, թե «գիտության և փիլիսոփայության զարգացման մեր դարաշրջանին» եկեղեցիները պետք է «բացվեն աշխարհին» կրոնական, գիտական, մշակութային, ընկերային-սոցիալական, քաղաքական մակարդակների վրա՝ նկատի առնելով դարաշրջանի հրատապ խնդիրները և հենվելով քրիստոնեական ուսմունքի ընկերային-բարոյական անարատ ակունքներին: «Չմոռանանք երբեք,—ասում է Նա մի առիթով,—որ քրիստոնեական ուսմունքը մաս մի աշխարհայացք է երկրային կյանքի վերաբերյալ»: Իսկ անօգուտ վեճեր հարուցող դավանաբանական հին հարցերի, հին կաղսպարների մասին մի այլ առիթով ասում է. «Այսօրվան մարդոց համար, այդ հարցերը դատարկված են իրենց նախնական, հուզական բովանդակությունեն և դարձած են լոկ վերացական մտածման առարկա»:

Արդարև, ի հաստատումն դրա, թող ինձ թույլ տրվի ասել, որ «այսօրվան մարդու» իմ բանականության համար, օրինակ, իրոք որ վերացական, երբեմն էլ տարօրինակ են թվում այդ հարցերը և առ առավելն պատմական հետաքրքրություն են ներկայացնում, որքան հասուն տարիքում կարողացել եմ ծանոթանալ դրանց՝ աշխատելով ըմբռնել բուն իմաստը. ոչ էլ իմ սիրտն են հուզել դրանք այնպես, ինչպես հուզում էին աստվածաշնչական կենդանի, բանաստեղծական պատմություններն ու խրատները մանկությանն ու պատանեկությանն օրերին, երբ կրոնագիտություն էի անցնում: Միևնույն բոլորովին տարբեր է բուն Ավետարանի բարոյական բարձր սկզբունքների պարագան: ամբողջ երկու հազար տարի այդ սկզբունքները քաղաքակրթական ազդակ են դարձել և, գիտակցենք կամ ոչ, որպես բաղկացուցիչ տարր մտնում են «այսօրվան մարդու» հոգեբանության մեջ մանավանդ քրիստոնեական աշխարհում, ինչպես մտնում են մաս քրիստոնեական (և ոչ միայն քրիստոնեական) դոգմաների և առասպելաբանության բանական քննադատությունները՝ Դեկարտից ու Սպինոզայից, Կանտից ու Հեգելից, իտալակաների դարի ֆրանսիացի դեիստ ու աթեիստ փիլիսոփաներից հետո, մանավանդ որ Էյնշտեյնի «տիեզերական կրոնական զգացման» ըմբռնումն էլ, որպես տիեզերքի անհուն ներդաշնակության խորհուրդի ապրում, սկսել է մտածող մարդկանց գիտակցության մեջ տեղ գրավել գիտական հեղաշրջող հայտնագործությունների այս օրերին, երբ մարդկությունը հաղթահարել է նույնիսկ երկրի ձգողական ուժը և դուրս եկել տիեզերք:

Մտածող ու անաչառ մարդու համար, լինի հավատացյալ կամ ոչ, ողջունելի է մեր Հայրապետի նման կեցվածքը, որ ճշմարտորեն շեշտը դնում է քրիստոնեական ուսմունքի բուն բարոյական էության վրա, մանավանդ երբ մտաբերում ենք (և Վեհափառը ինքն էլ հիշեցնում է Իր գրքում այդ

մասին), որ այլևայլ կարգի «քյուզանդական» հարցերը նույնիսկ արյունահեղ բախումների առիթ են տվել քրիստոնեական աշխարհում՝ քաղաքական շահերի գործիք դառնալով ի հեճուկս Քրիստոսի բուն վարդապետության, դառնալով նվաճողական քաղաքականության գործիք մանավանդ մեր ժողովրդի նկատմամբ:

Հետաքրքրական է նշել, որ մեզնից կեցվածքից բխում են նաև Վեհափառի բարոյա-փիլիսոփայական ինքնատիպ, խորունկ ու գեղեցիկ մեկնությունները, որ Նա բազմիցս տալիս է, օրինակ, Հիսուսի Ծննդյան ու մանավանդ Հարության խորհուրդներին՝ ձգտելով այդ «երկինք և երկիր հաշտեցնող» խորհուրդների իմաստը բացահայտել հավերժ վերածնվող կյանքի և մարդկային ազատ ու ստեղծարար հոգու խորքերից, ասես ջանալով զուգորդել, եթե կարելի է այսպես ասել, մարդկային հոգեբանության երկու տարբեր երեսները՝ առասպելագործությունն ու իրապաշտությունը: Եվ հաճախ այդ մեկնությունները հանգում են բարոյագիտական շինիչ պատգամների. «Հսկեցե՛ք և արթո՛ւն մնացե՛ք, որ հարության հույսը չմարի ձեր հոգիներեն ներս: Հավետ ապրելու տեղնչով է, որ մարդ կգերազանցե ինքն իրեն, կդառնա շինող, ստեղծագործող, կդառնա արարիչ, կդառնա ամմահ: ...Առանց հավետ ապրելու հույսին, մարդ կմեռնի մահեն իսկ առաջ. այդ հույսով, սակայն, ան կապրի մահեն ալ անդին»:

Երկրորդ ոլորտը մշակութային-ստեղծագործականն է ու ազգային-հայրենասիրականը:

Մայր Աթոռի տպարանի հաստատման 200-ամյակի առթիվ արտասանած Իր ճառի մեջ Վեհափառը հետևյալ միտքն է հայտնում. «Մեզ թվում է, թե սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ այս հարցում հայ հոգևորականները երկնից արքայության տեսիլքը իրենց սրտերում վառ պահած, առավել քան այլ եկեղեցիների սպասավորները, շեշտը դրել են երկրային իրագործումների վրա, ստեղծարար աշխատանքի վրա այս կյանքում»:

Երբ կարդում էի այս տողերը, ներքին հայացքս վայրկենապես տեսավ մեր մեծերին, Մաշտոցից սկսած, և հայտնի ու անհայտ բազում մշակներին անցյալում, բոլոր նրանց, որ մեր բազմադարյան մշակույթն են ստեղծել՝ պատմիչներ, բանաստեղծներ, փիլիսոփաներ, գիտնականներ, երաժիշտներ, ճարտարապետներ, ծաղկողներ, գրիչներ, բժիշկներ, նույնիսկ պետական գործիչներ,—բոլորն էլ հոգևորականի սքեմով, ամենամեծերը «սուրբ» կոչմանն արժանացած, և մի ներքին ձայն, ճշմարտությանն արձագանքելու գոհունակությամբ, ասաց. «Ծիշտ է»: Հայ իրականության մեջ սրբության լուսապակը ոչ այնքան նահատակության, որքան ստեղծագործական սխրանքի վկայությունն է եղել: Պատմական այս ակնհայտ իրողության վրա է հիմնըված Հայրապետի այդ հաստատումը: Իսկ հաջորդ վայրկյանին, տեսնելով 1972 թվականն այդ տողերի տակ, Վեհափառի գահակալության 17-րդ տարին, մտածեցի. «Այդ հաստատումը, գուցե անգիտակցորեն, գալիս է նաև Վեհափառի անձնական փորձառությունից, գուցե հոգու թաքուն ինքնաճանաչման մի պահի դրսևորումն է դա»:

Այս գիրքը կարդալիս, զուտ ընթերցողական հաճույքից բացի, որ պատճառում են դրա ինքնաթույն արժեքները՝ հեղինակի հարուստ մտքերն ու ճոխ լեզուն, զգում ես նաև մի այլ հուզմունք, և հանկարծ անդրադառնում ես՝ գիրքը առարկայականորեն դարձել է նաև ժամանակագրությունը այնպիսի իրագործումների, որոնց ականատես ես եղել քսան տարվա այս շրջանում, և որոնք հիմա, ոգեկոչվելով մտքիդ առաջ իրենց լինելության ընթացքով

ու ավարտված իրողությամբ, պատմական մեծ իրագործումների կերպարանը ու իմաստ են ստանում. էջ առ էջ՝ կարծես լսում ես կառուցման մի սիմֆոնիա, ուր թեմաները ներքին տրամաբանությամբ բխում են իրարից և ճարտարապետում մի ներդաշնակ ամբողջություն: Եվ այդ սիմֆոնիայի հեղինակը նույնանում է գրքի հեղինակի հետ: Նրա խոսքերի խորքում տեսնում ես կառուցվող գործը: Եվ խոսք ու գործ դառնում են մի մարմին, դառնում են մի դեմք, որի անունն է Վազգեն Ա Հայրապետ Հայոց:

Արդարև, հիշողությանդ խորքերում տեսնում ես Էջմիածինը քսան տարի առաջ՝ մի պատկեր, որ կարծես մոռացել էիր արդեն. հողաշեն, անձրևներից ու քամուց քայքայված պարսկական պարիսպներ, սիրտ տխրեցնող հիշատակների մի օղակ, որի կենտրոնում կանգնած էր Մայր տաճարը կարծես սևահոն, մոռացված մի հպարտությամբ, իր նեղ ու խղճով շրջափակից անգոհ, իր հեռավոր փառքի խոկման մեջ ամփոփված, այսօրվա աշխարհից մոռացված մի մենավոր, որին այցելության էին գալիս ամենահավատարիմ զավակները միայն՝ հավատացյալներ, ոխտավորներ և կամ պատմությանն ու դարավոր մշակույթի սերն ունեցող մարդիկ:

Այդ պայմաններում նոր կաթողիկոս է ընտրվում Թումանյանի հայոց առաջնորդ Վազգեն եպիսկոպոս Պալճյանը: Նա «ահիլ և երկյուղիլ» մոտենում է Լուսավորչի գահին՝ «քաջ գիտնալով քաղում դժվարությունները». մոտենում է «ծանր լուծ» ընդունելու գիտակցությամբ: Դա նշանակում է, որ մեծ պատասխանատվության զգացումով էր մոտենում, իսկ մեծ պատասխանատվություն կզգա այն մարդը, որ իր առաջ մեծ նպատակ է տեսնում և հոգեկան թաքուն ուժեր ունի դժվարությունները հաղթահարելու համար: Ես հիշում եմ Վազգեն եպիսկոպոսի դեմքն այն ժամանակ՝ սևամորուս և լըրջախոհ:

Հազիվ մեկ տարի հետո, հայրենի պետության քարոչական սատարով ամրացած, Վեհափառի ձայնը հնչում է վստահորեն. «Այժմ ստուգապես կարելի է ըսել, թե Հայաստանյայց եկեղեցին և իր Մայր Աթոռը իրավ վերածնունդի շրջան մը պիտի սկսին»: Ու Մայր տաճարի կամարների տակ, «խոր իմաստներու, իրավ արժեքներու, անկորնչելի գեղեցկություններու» հազարյոթհարյուրամյա նվիրական մի աշխարհի շնչով տոգորված, Հայրապետն Իր քարոզում արտասանում է խոսքեր, որոնք երդումի նման են հնչում.

«Եվ ահա այս հազարամյա սրբատաշ քարերու վրա կանգնած ենք մենք՝ այսօրվաններս: Մենք ենք տերը և պահապանը այս քարերուն: Կանգնած անոնց վրա, մենք պիտի չշարժինք և պիտի չտկարանանք երբեք, այլ աներկյուղ ու համարձակ, սրբությամբ պիտի պահենք, պահպանենք մեզի հանձնված այս սրբազան ավանդը, ոխտելով մեր կյանքի գործերով հավատարիմ մնալ անոր պատգամին: Մեր հավատքին, մեր մտքորումներուն, մեր հույզերուն, մեր երազներուն, մեր կյանքին ստուգությունն են այս քարերը: Անոնց վրա պիտի հիմնենք ու պիտի կառուցենք մեր նոր կյանքը, պիտի կերտենք մեր պայծառ սպագան»:

Ու գրքում, մտքիդ առաջ, վերստին լսում ես Վեհափառի խոստումներն ու ծրագրերը այդ տարիներին, ապա և տեսնում ես, թե ինչպես քայլ առ քայլ իրագործվում են դրանք ներշնչումով ու հաստատակամությամբ, իրատեսության ուղեցույց սկզբունքով, որ հույակապ է ձևակերպում Վեհափառն Ինքը. «Կյանքի մեջ լավագույնը՝ հնարավորն է»:

Տեսնում ես՝ ինչպես է պայծառանում Մայր տաճարի դեմքը ներքուստ և արտաքուստ, քարոյապես և նյութապես:

Տեսնում ես՝ ինչպես ընդարձակվում և բարեզարդվում է շրջափակը, մայրավանքին պատշաճ կերպարանք ու կյանք ստանալով:

Տեսնում ես՝ ինչպես չքանում են հողե կիսավեր պարիսպներն իրենց տխուր հիշատակներով, և բարձրանում են նորակերտ սրբատաշ պարիսպներ՝ վերակենդանացնելով Անիի մեծ մուտքի ոճը վանքի գլխավոր դարպասին:

Տեսնում ես՝ ինչպես վերստին կանգնում է Տրդատա դուռը տուֆաշեն, և նրա լայնադեղ կամարի տակով մի նոր հորիզոն է բացվում Մայր տաճարի առաջ՝ Նոր Վեհարանով:

Տեսնում ես՝ ինչպես Նոր Վեհարանը դառնում է շքեղ ու անդորրավետ պալատ, մարմարակերտ գահասրահով, ու Վեհարանի ճանապարհին կանգնում են անհայտ անկյուններից կյանքի կոչված խաչքարեր՝ իրենց հնաշունչ գեղաքանդակ արժանապատվությամբ:

Ու տեսնում ես, թե ինչպես կատարվում են հիշատակության արժանի բազում այլ գործեր: Հիմնվում է նկարչական արվեստանոց՝ «սրբազան նկարչության հայկական ոճ և դպրոց ստեղծելու» նպատակով, որպեսզի «մեր եկեղեցիները օժտվեն այնպիսի սրբապատկերներով, որոնք իրենց ոճով ու գեղարվեստական արժեքով մոտենան գեթ մեր փառավոր ճարտարապետության և մեր քարակերտ զարդաքանդակներու անճառ ձևերուն»: Հաստատվում է նոր տպարան, ուր տպվում են բազմաթիվ արժեքավոր գրքեր, ըստ որում նաև այս գիրքն ահա: Վերանորոգվում են հայ ճարտարապետության գլուխ-գործոց Հոփսիսեն և այլ հնավանդ կոթողներ: Նորոգվում ու բարեզարդվում է Մաշտոցի նվիրական դամբարանը, և որմնանկարներով ու մեարդատառ պատմական ասույթներով զարդարվում Օշականի եկեղեցին դամբարանի վերև: Կառուցվում է Եղեռնի նահատակաց հուշարձանը Մայր տաճարի մոտ՝ նորակերտ խաչքարերի միաձույլ մի համադրություն: Արդիականացվում և հարստացվում է հոգևոր ճեմարանն իր ուսումնական ծրագրով և նպատակադրումներով: Վերստին աշխարհաբար թարգմանվում է Նոր Կտակարանը արևելահայերեն և արևմտահայերեն: Առաջին անգամ հրատարակվում է հայ խաչքարային արվեստն աշխարհին ներկայացնող շքեղ մի ալբոմ: Ու դեռ բազում են այն իրագործումները, որոնց շնորհիվ Էջմիածինը, հոգևոր ու մշակութային հնագույն կենտրոններից մեկը աշխարհում, այսօրվա իր կերպարանքն ստացավ. պատկառելի կերպարանք՝ իր արտաքին տեսքով ու բարոյական էությամբ:

Այո, այս բոլորը մշակութային-ստեղծագործական իրագործումներ են ամենից առաջ, այդ է դրանց մարդկային ու ազգային բուն իմաստը, որովհետև, ինչպես ճշմարտորեն ասում է Վեհափառը, «մարդու գաղափարը առավելապես և էապես բնորոշողը մշակույթն է՝ իր ամենալայն իմաստով, կրոնքն ալ մեջը առնված: Այսօր Հայաստանի ժողովուրդը, աննախընթաց կերպով, մշակութային նոր արժեքներ կստեղծե գիտության մեջ, գրականության մեջ, արվեստներու մեջ: Այդ բոլորը մեր ժողովուրդի ստեղծագործություններն են, որոնք կուգան և առավել կհարստացնեն մեր ազգային-մշակութային գանձարանը: ...Մեր ժողովուրդը, եթե ապագա մը ունի և պիտի կարենա ունենալ, իրեն տեղ մը ապահովելով այս արևին տակ, այդ կարելի պիտի ըլլա իրագործել շնորհիվ իր հին ու նոր մշակութային արժեքներուն»: Այլ կերպ չի էլ կարող լինել այսօրվա և ապագայի աշխարհում, որովհետև, Վեհափառի խոսքերով նորից՝ «նյութական տիեզերքի առավել խոր ճանաչողությանը և նորանոր օրենքների հայտնաբերմանը պիտի համապատաս-

խանեն նոր իմացումներ, նոր որոնումներ, նոր հայտնություններ մարդկային ոգե-բարոյական աշխարհում»:

Պայծառանալով այսպես՝ Էջմիածինն սկսեց բացվել աշխարհին ու բաշխվել հորիզոնից հորիզոն, վասնզի, Վեհափառի դիպուկ ու գեղեցիկ արտահայտությամբ, Էջմիածինը «ինչքան բաշխվի՝ այնքան կշատնա, ինչքան լույս սփռե՝ այնքան կշողա»:

Հայրապետն Իր կոնդակներով ու քարոզներով ու ճառերով արձագանքեց հայ կյանքի բոլոր կարևոր երևույթներին Հայաստանում և Սփյուռքում՝ ամեն անգամ պատմական լայն հայացքով իմաստավորելով դրանք: Ու միաժամանակ, առաջին անգամ պատմության մեջ, Հայրապետն անձամբ տարավ այդ լույսը երկրե երկիր, կատարելով բազմաթիվ հովվապետական ուղևորություններ, օվկիանոսներ կտրելով անխոնջ, հասնելով Սփյուռքի ամենահեռավոր անկյունները երկրագնդի վրա: Եվ տարագիր հայությունը որդիական ջերմությամբ պատասխանեց այդ հոգեկան մխիթարությանը՝ նույնպես իր բարոյական ու նյութական սատարը մատուցելով Էջմիածնի վերածնունդին:

Բայց ավելին. որպես «ամենալայն իմաստով» հայ մշակույթի բարձր պատգամավոր, հնագույն եկեղեցվո պետի Իր հանգամանքով, Հայոց Հայրապետը միջազգային աննախընթաց հեղինակություն բերեց Էջմիածնին. ոչ միայն օտար եկեղեցական, այլև պետական իշխանություններն ամենուրեք Նրան դիմավորեցին ու ընդունեցին կառավարական մակարդակով իբրև Գերարգո Հյուրի: Ու փոխարարձաբար սկսեցին այցելել Էջմիածին բարձրաստիճան հյուրեր, պատգամավորներ, պաշտոնատար անձինք, եկեղեցական ու աշխարհական, գիտնականներ, գրողներ, արվեստագետներ աշխարհի տարբեր կողմերից, և Մայր տաճարի դարեր տեսած, հին լեզուներ լսած կամարները մեր դարի դեմքերը տեսան, մեր դարի հնչյունները լսեցին:

Վեհափառն Իր մի քարոզում ասել է. «Մեծ անձնավորություն մը ուրիշ բան չէ; եթե ոչ կորովի մեկ պատասխանը՝ տրված ժամանակի պայմաններուն, իրադարձությանց, և մանավանդ ժողովուրդի պահանջներուն՝ բարոյական, հոգևոր իդեալի մը շուրջ կազմակերպված»:

Վազգեն Ա. Հայրապետի ամուր, նախաձեռնող, բեղմնավոր հայրենասիրությունը կառուցված է իրապաշտ հիմքերի վրա, ժամանակի պայմանների և պահանջների ճիշտ գնահատման վրա:

Այս գիրքը կազմող տասը բաժիններից ամեն մեկում նյութերը դասավորված են ժամանակագրական կարգով, և ամեն մի բաժնի սկզբում ծանոթանում ենք մտքերի, որ Վեհափառն արտահայտել է Իր երիտասարդության օրերին՝ 1937—38 թվականներին Բուխարեստում Իր խմբագրած «Հերկ» ամսագրում, ինչպես նաև կաթողիկոս օծվելուց առաջ հրատարակած մի շարք գրքույկներում՝ «Անձնավորության գաղափարի մասին» (1938), «Մուսա լեռան հայերը Ֆրանց Վերֆելի վեպին մեջ» (1940), «Խրիմյան Հայրիկ որպես դաստիարակ» (1943), «Խուրբ հայրենիքի մասին» (1945), «Մեր պատարագը» (1945), «Հայրենի արևին տակ» (1954):

Այդ մտքերը ինքնին արդեն հետաքրքրական են՝ որպես գիտական հակումներ ունեցող և ինքնուրույն մտածելակերպ մշակած հրապարակագրի ստույթներ, որոնք ընկերաքանական, հոգեքանական, մանկավարժական, բարոյագիտական, գեղագիտական խնդիրներ են շոշափում, ըստ որում որոշակիորեն արտահայտված մի հիմնական մտահոգությամբ—ազգային առողջ ու լայնախոհ ինքնագիտակցություն զարգացնել գաղութահայ երիտասար-

դուրյան մեջ, համոզիչ վերլուծումներով զգուշացնել ալլասերման վտանգից՝ թե՛ ազգային սահմանափակվածության, թե՛ ուծացնող օտարամոլության առումով, գտնել ազգային և համամարդկային միջև այն ներդաշնակ գույքալիզորը, որ օտարության մեջ ապրող հայ երիտասարդին կօգնի մշակութային ու քաղաքական ուրույն դիմագիծ ունենալու այս աշխարհում, ոչ միայն չկորցնելով, այլև խորապես ճանաչելով իր բուն էությունը՝ հարազատ ժողովրդին ու հայրենիքին կապող իր արմատները:

Այդ մտքերը առավել ևս հետաքրքրական են հենում այս գրքի մեջ: Տեսնում են այն նախադրյալները, որոնց հիման վրա է բարձրանում կաթողիկոսի մտածողության ու գործունեության ամբողջ շենքն իր գաղափարական ամրությամբ ու ոգե-բարոյական ձևակերտումներով, որոնք սկզբունքայնության գեղեցկությունն ու համոզիչ ուժն են հստորդում՝ խոր մտքերով հարուստ և դաստիարակչական ավյունով լի Նրա խոսքին, նպատակալաց ու արդյունավետ Նրա գործին: Տեսնում են մանավանդ Նրա ազգային-հայրենասիրական գործունեության իրատեսության բուն արմատները, երբ կարդում են, օրինակ, 1937-ին «Հերկ» ամսագրում տպված այս մի տեսակ առհավատչյան.

«Նույնանալ ժողովուրդին հետ որպես կենսաքանական էակ, նույնանալ ազգին պատմության և մշակույթին հետ որպես բարոյական հոգևոր էակ, նույնանալ հայրենիքի հողին ու ջուրին հետ որպես աշխատող-ստեղծագործող էակ, վերջապես նույնանալ հայ պետությունը ամրացնող և անոր ապագան պսակող իդեալներուն հետ որպես կամեցող և կառուցանող քաղաքական էակ: Ահա՛ մեր կարծիքով ճշմարիտ պատկերը ամբողջական հայուն»:

Հայրենասիրության այս հավատո հանգանակն ավելի է ամբողջանում՝ նույն օրերին նույն ամսագրում տպված հետևյալ մտքով. «Ժողովուրդ մը այնքան ներս է կապրի, ինչքան բազմաթիվ ու բազմազան մտքի ու հոգիի կապեր կմշակե արտաքին աշխարհի ու ժամանակի խնդիրներուն հետ: Մեր ջերմ ու բուռն տենչանքն է ազգովին մնա՛լ ու ապրի՛լ»:

Այս հիմքի, այս ամրապինդ բունի վրա բարձրանում է Հայրապետի ազգային-հայրենասիրական մտածելակերպի և գործունեության փաթեթն ծառը՝ իր երեք մայր ճյուղերով—Էջմիածին, Հայրենիք, Սփյուռք:

«Մենք մեր քրիստոնեությունը կհռչակենք ս. Էջմիածնով: Մեր սուրբ հավատքը անհայրենիք չէ, ոչ ալ թափառական»,—հայտարարում է Վեհափառը Իր գահակալության հենց սկզբից: Եվ քսան տարի շարունակ, ամենայն հստակությամբ, անառարկելի և անհողորդ տրամաբանությամբ, հավաստում և պաշտպանում է մեր հնագույն եկեղեցվո ազգային ինքնուրույն դեմքը քրիստոնեական աշխարհում: Ողջունելով եկեղեցիների եղբայրական միության Էկումենիկ շարժումը, որին անդամակցում է նաև Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցին, նա իրավամբ և ճշմարտորեն պնդում է միշտ, որ պատմական օրինաչափ զարգացումով սեփական ավանդույթներ ստեղծած հայ եկեղեցին կապահպանի և կպաշտպանի իր ինքնուրույնությունն ու անկախությունը այդ միության մեջ, մանավանդ որ այդ «բազմադարյան ինքնուրույնությունը նաև ինքնապաշտպանության վահան մըն է ազգային տեսակետով»։ և չի մոռանում հիշեցնել միշտ, որ հայ ժողովուրդը, դեռ հիմնդրորդ դարից սկսած, իր հավատքի հետ պաշտպանելով իր ազգային գոյությունը մեծագույն զոհողություններով ու հերոսությամբ, պաշտպանել է նաև քրիստոնեության սահմանները արևելքում: Վեհափառը շեշտում է, որ այդ «ինքնապաշտպանության վահանը» հատկապես կարևոր է այսօր, երբ մեր ժո-

ղովրդի կեսը, 1915-ի ողբերգության հետևանքով, ցրված է ի սփյուռս աշխարհի. իսկ պատմությունը վկայում է՝ անցյալում հայ տարագիր զանգվածները, որոշ գաղթօջախներում, իրենց ազգային դիմագիծը կորցրել ու ձուլվել են հատկապես այն պատճառով, որ դավաճափոխ են եղել ու կտրվել մայր եկեղեցվո ազգային ավանդույթներից:

Այս ևույն մտահոգություններից են բխում նաև Ամենայն Հայոց Հայրապետի վշտալից, համբերատար ու աննկուն ջանքերը՝ կասեցնելու Անթիլիասի կաթողիկոսական Աթոռի ոտնձգությունները հայ եկեղեցվո նվիրապետական կարգի դեմ, ոտնձգություններ, որոնք, ինչ-ինչ անխոհեմ՝ դրդումներով, ձգտում են պատակել Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցին, անջատել Սփյուռքի հայությունը Էջմիածնից, փաստորեն ի չիք դարձնելով «Հայաստանյայց» բառի բուն իմաստը այստեղ: Արդարև, այդպիսի պատակտունը նշանակում է ճեղքել ինքնապաշտպանության վահանը վերից վար: Իսկ ճեղքված վահանը կոփմանա՝ թշնամու հարվածներին, մանավանդ նենգ հարվածներին: Ի՞նչ է նշանակում հայ եկեղեցի առանց Էջմիածնի: Անհեթեթություն: Ծառ՝ առանց արմատի: Նալ՝ առանց դեկի: Մարդ՝ առանց հայրենիքի: Իսկ հայ եկեղեցվո համար Էջմիածինն արմատ է, դեկ է, հայրենիք է՝ իր դարավոր ավանդություններով ու կենդանի իրականությամբ: Էջմիածինը հայ եկեղեցվո հիմքն է, իսկ Էջմիածնի հիմքն է Հայաստանը:

Հայաստանը հիմքն է նաև Սփյուռքի հայության: Առանց Հայաստանի և Էջմիածնի՝ Սփյուռքը կկորցնի իր գոյության իմաստը: Իսկ Սփյուռքի գոյության իմաստը կենսականորեն կարևոր է ոչ միայն իր, այլև ամբողջ հայ ժողովրդի համար, Հայաստանի համար, Էջմիածնի համար, հայոց պատմության համար: Ահա թե ինչու Ամենայն Հայոց Հայրապետի մշտական մտահոգության առարկան է Սփյուռքը, ահա թե ինչու Վեհափառը մշտապես կոչ է անում.

«Ով որ իսկապես կհավատա հայ ժողովուրդի կենսունակության և անոր ապագային, պետք է հավատք ունենա դեպի Հայաստանի ներկան, այո՛, դեպի ներկա Խորհրդային Հայաստանը: Այլևս ներքի չէ մեզի մնալ պատրանքներու և ճառերու մշուշին մեջ: Պետք է գիտնանք ուղիղ դիտել ու հրստակ տեսնել մեր երկրի աշխարհագրական դիրքը, մեր ժողովուրդի համբանքը, մեր սեփական ուժը և այն, թե ինչ կկատարվի մեր շուրջ միջազգային կյանքին մեջ: Մեր օրերուն, մեր երկրի ու ժողովուրդի համար անհրաժեշտ է ամեն բանե վեր՝ ապահովություն, խաղաղություն և շինարար աշխատանք»:

Մեր պատմության բարդ էջերից քամված իմաստություն է սա:

Երրորդ ոլորտը Վեհափառի մտածողության ու գործունեության՝ խաղաղության պաշտպանությունն է:

Իր գահակալության առաջին իսկ օրերից Հայոց Հայրապետն ամբողջ հոգով նվիրվում է մարդկության սրբազան այդ դատին: Նա հայտարարում է Մայր տաճարի բեմից, որ Իր մտածումը, Իր գործունեությունը, ապագայի բոլոր Իր ծրագրերի իրագործումը հիմնում է «համայն աշխարհի խաղաղության, ժողովուրդներու բարեկամության, պետություններու համերաշխ գործակցության» վրա: Եվ Իր ելույթներում միշտ ու միշտ հնչում է «խաղաղություն» բառը՝ շեփորածայն լեյտմոտիվի նման:

Այդ բառը հատուկ խորհուրդ ունի մանավանդ հայ մարդու համար, և ոչ միայն այն պատճառով, որ նա իր եկեղեցվո բեմից ամեն կիրակի, պատարագի ժամին, լսել է այնքա՛ն հաշկական ու ախորժալոր «խաղաղություն

ամենեցուն»-ը: Երևի շատերը կհիշեն մանկությունից, որ այդ պահին հառաչանքի մման մի ալիք էր անցնում բազմության վրայով. մեր տատիկները հոգոց էին հանում խաչակնքելով, մեր պապիկներն ու հայրիկները գլուխ էին շարժում մտախոհ: Խաղաղությունը մշտական իղձ է եղել հայ ժողովրդի համար, որի հայրենիքը, գտնվելով Արևելքի և Արևմուտքի սահմանագծին, շարունակ պատերազմի թատերաբեմ է եղել այդ երկու աշխարհների միջև՝ դարերի սկզբից մինչև այս քառերորդ դարը. և հայ ժողովուրդը շարունակ ստիպված է եղել պաշտպանական մարտեր մղել չորս կողմից, իսկ երբ շունչ քաշելու ժամանակ է գտել՝ նվիրվել է բոլոր ստեղծագործության, կարծես շտապելով հագեցնել կառուցելու, արտահայտվելու ծարավը: Երբ կարդում ես մեր պատմիչների, անընդհատ տեսնում ես ժամանակների ու դեպքերի նույն հոլովույթը. թե ինչպես կառուցեցինք, թե ինչպես եկան ու ավերեցին, թե ինչպես կովեցինք ու դուրս արեցինք, թե ինչպես կառուցեցինք դարձյալ: Եվ այդ հոլովույթի մեջ միշտ հնչում է խաղաղության իղձը՝ շեփորածայն լեյտմոտիվի մման:

Խաղաղության իղձը լոկ բարոյա-փիլիսոփայական հայեցողությունն է, եղել հայ ժողովրդի համար, այլ եղել է ուղղակի կենդանի ապրում, տենչանք: Եթե հնարավոր լիներ այդ իղձը գործի վերածել, պայքարել այդ գործի համար, հայ ժողովուրդը, անշուշտ, պիտի հանդես գար պայքարի առաջապահ գծում:

Եվ բնական է, պատմականորեն տրամաբանական, որ Հայոց Հայրապետը եղա՛վ առաջապահ գծում, երբ խաղաղության պաշտպանությունը դարձավ համաշխարհային գործ: Նրա ձայնը, որով անհամար անգամներ հնչել էր «խաղաղություն ամենեցուն»-ը եկեղեցվո բեմից, լսելի դարձավ նաև ամբողջ աշխարհին որպես հայ ժողովրդի դարավոր իղձը՝ հնչելով իբրև Խաղաղության կոչ աշխարհին, իբրև Ուդերձ Ստոկհոլմի խաղաղության համաշխարհային կոնգրեսին, իբրև Ուդերձ ՍՍՀՄ Միևիստրների սովետի նախագահին և ԱՄՆ-ի պրեզիդենտին, իբրև Խոսք խաղաղության պաշտպանության Պրագայի կոնգրեսում, իբրև Ելույթ ընդհանուր զինաթափման և խաղաղության հարցի շուրջ Զագորսկում, իբրև Ծառ Հելսինկիի համաշխարհային խաղաղության համաժողովում, իբրև Ծառ Բեռլինի խաղաղության համաշխարհային համագումարում, իբրև Ուդերձ ՄԱԿ-ում ընդունելության առթիվ, իբրև Նամակ Քենտրբերիի արքեպիսկոպոսին, իբրև Նամակ Հոմի Պապին, իբրև աղոթք, մաղթանք ու կոչ՝ Մայր տաճարում և ամենուրեք...

Եվ բնական է ու տրամաբանական, որ Նրա խոսքի մեջ, միշտ և ամենուրեք, սև խաչի մման, աշխարհի հայացքի առջև կանգնում է մեր ժողովրդի մեծագույն ողբերգությունը: Քարի վրա արձանագրության մման կոտ ու ծանրակշիռ, առանց ավելորդ զգայնության, և դրանով էլ ազդու, հայտարարում է Նա Բեռլինում. «Պատերազմը բոլոր ոճիրների համագումարն է: Այսպես է, որ առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում, 1915 թվականին, Արևմտյան Հայաստանում կայսերական Թուրքիայի կառավարության հրամանով տեղահան եղան ու բնաջնջվեցին շուրջ երկու միլիոն հայեր: Դա մեր դարաշրջանի առաջին ցեղասպանությունն էր»:

Բեռլինում: Ինչպե՛ս չհիշես Խրիսյան Հայրիկին այդ նույն Բեռլինում մեկ դար առաջ՝ իր «թղթե շերեփով»...

Պ Ա Տ Գ Ա Մ

Մուգ կապույտ լաթակազմ, մեծադիր այս գիրքը, որի ոսկեդրոշմ խորագիրն է **Վազգեն Ա Հայրապետ Հայոց—Գիրք երրորդ**, փակում եմ սեղանիս լամպի տակ, դնում խաչքարի այս փոքրիկ բեկորի և Սևանից բերած այս մամուսպատ, գունագեղ քարերի միջև, որոնք միակ ու թանկագին զարդերն են սեղանիս:

Վեհափառն այս ժամին, ըստ Իր սովորության, ինչպես ասում է գրքում, գուցե հանգստի ու խոկման Իր պտույտն է՝ կատարում Վեհաբանի շուրջ. և ահա կանգ է առնում մի պահ, բարձրացնելով հայացքը՝ լուսնկա գիշերվա արծաթավուն երկնքի վրա ուրվագծվող Մայր տաճարին: Ամբողջ քսան տարի Նա կատարել է և շարունակում է կատարել այն «ոգեկան պեղումը», որով ձգտում է մշտապես «գտնել Էջմիածինը և ճանշնալ զայն իր ոգեկան ու գաղափարական խորհուրդով»: «Բանի՜ անգամ Նա կանգնել ու նայել է այդպես, մինչև հարազատ գմբեթները լեզու են առել, իրենց հավերժական խորհուրդից մի պատգամ ևս ավանդելու համար: Եվ այդ պատգամները՝ հույզ, միտք և հորդոր դարձած, Հայրապետի խոսքերով հաղորդվել են հարազատ ժողովրդին և ամբողջ աշխարհին՝ ամենատարբեր բեմերից, երկրագնդի ամենատարբեր անկյուններում:

Տեսնում եմ Նրան այդպես կանգնած՝ հայացքը Մայր տաճարին, իսկ մտքումս դեռ հնչում է Վեհափառի ձայնը գրքի էջերից. մտքեր, մտքեր՝ խորունկ, ոգեշունչ և գործնական—մարդու և տիեզերքի մասին, ժողովրդի, պատմության, հայրենիքի, օտարության մասին, նաև հոգու, անձնավորության, մշակույթի, հասարակության, բարոյականության, իդեալի, ազատության, ինքնաճանաչման, կյանքի ու մահվան, հույսի ու հարության, տարակույսի և համոզմունքի, առաքիլության ու մոլության, հավատքի և բանականության, գիտության, արվեստի, երանգների ու գույների, երգի ու աղոթքի, մանուկների և դաստիարակության, սիրո և ատելության, կառուցման և ավերման, ներդաշնակության, ժամանակի...

Ժամանակի մասին.

«Վասնզի, Մեր տեսակետով, Էականը այն չէ, թե ի՞նչ է ժամանակը ինքն իր մեջ, թե առարկայական իրականության կհամապատասխանե՞ ան, թե՞ պարզապես մարդկային զգայականության մեկ կերպն է, այլ Էականը այն է, թե անսկիզբ ու անվախճան ժամանակի հավիտենական տևողության մեջ ամեն մեկս մեր ժամանակը ունինք... Եվ ահա մեծ հարցումը՝ ի՞նչպես ապրիլ մե՛ր ժամանակը»:

Վեհափառն Ի՛ր ժամանակը ապրելու օրինակով պատասխանում է այդ մեծ հարցումին:

Օտարության մեջ ծնված հայորդի, գաղթական Աբրահամի և Սիրանուշի որդին, հավատքով ու համատ աշխատանքով իդեալ կերտած մարդ, նվիրյալ հոգևորական ու հայրենասեր, լայն մտափորձոնի տեր մտածող, գործուն և անշահախնդիր մարդասեր՝ Նա եղավ 130-րդ գահակալը Լուսավորչի գահի և կարողացավ կորովի մի պատասխան դառնալ ժամանակի պայմաններին ու պահանջներին, կարողացավ իսկական վերածնունդ բերել տասնյոթ դարեր ապրած Էջմիածնին:

«Նկարագիրը իր լրիվ ու ճշմարիտ իմաստին մեջ ուրիշ բան չէ, եթե ոչ այն արահետը, որ կտանի մարդը դեպի անձնավորություն»,—գրել է Նա Իր

երիտասարդության օրերին: Կամքի ուժով ու արտի լիությամբ կերտելով Իր
նկարագիրը, Նա այդ արահետը դարձրել է պողոտա՝ դեպի Անձնավորու-
թյուն:

Եվ ահա Նրա վերջին գործը այսօր՝ ոսկեգիր Այբուբենը հայոց:

Նոր Վեհարանի մարմարակերտ գահասրահում, հյուսիսային պատին,
դռան երկու կողմերը, Վեհափառի մտահղացմամբ փորագրված են անուն-
ները անցյալի այն մեծագործ Հայրապետների և հոգևորականների, որոնք
մեր մշակույթի պատմության կաճառն են կազմում Մաշտոցից սկսած՝ իրենց
բազմապիսի գործերով: Վերջին անունն է՝ Կոմիտաս վարդապետ: Պատ-
մությունն, անկասկած, կավեղացնի այնտեղ Վազգեն անունը, որին ժողո-
վորդն արդեն Ծինարար տիտղոսն է տվել ինքնաբուխ կերպով:

ԿԱՐՊԻՍ ՍՈՒՐԵՆՅԱՆ

